

Bangladeş'te Kur'an-ı Kerim Çalışmalarında Gulâm Azam'ın Rolü

Dr. Öğr. Üyesi Mizanur Rahman | 0000-0002-4705-6533 | mizanurrahman@gantep.edu.tr
Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Gaziantep / Türkiye

Öz

Kur'an-ı Kerim'i Allah tarafından gönderilen bir hidayet rehberi olarak kabul edenler kendi hayatlarını bu rehberine göre düzenlemeleri, onların üzerine düşen bir ilahi sorumluluktur. İnsanlar, Allah'ın gönderdiği bu rehberi ihmal ettikleri için hayatın her alanında çok acı sonuçlarla karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle insanı Kur'an eğitimi yoluna çağırarak alimlerin büyük sorumluluğundadır. Sorumlu, bilinçli alimler çağlar boyunca Allah'ın Kur'an öğretilerini insanlığa aktarmaya çalışmışlardır. Fakat Kur'an-ı Kerim Arapça indirildiği için Bengalce konuşanlar için tercümesi gereklidir. Bu sebeple Gulâm Âzam, Bengalce'deki diğer tercümanlar gibi Kur'an-ı Kerim'i Bengalce'ye tercüme etmiştir. O dönemin teknik kısıtlamaları ve Kur'an öğretimine karşı çıkan güçlerin muhalefeti karşısında Kur'an öğretimini daha geniş bir alana yaymak tek başına mümkün olmadığı için kendisi dâhil olduğu İslam'ı siyasi partisinin gündemine katarak, haftalık ve aylık Kur'an eğitim programı başlatmıştır. Gulâm Âzam, Kur'an'ı tercüme etmenin yanı sıra, Bangladeş'te bireylerin, toplumun ve devletin Kur'an'ın ışığında şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu makale, Bangladeş'te Kur'an'ı seven bir toplumun kurulmasında ve Kur'an'ın yayılmasında Gulâm Âzam'ın oynadığı rolü ve onun siyasi doktrinlerin hocası olan Ebu'l-A'lâ Mevdudi'nin Kur'an'ın Urduca tercümesinden Bengalce tercümesini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an-ı Kerim, Meal, Bangladeş, Gulâm Azam.

Atf Bilgisi Rahman, Mizanur. "Bangladeş'te Kur'an-ı Kerim Çalışmalarında Gulâm Azam'ın Rolü".
Akademik Analiz 5 (Ekim 2025), 1-18.

Geliş Tarihi	30/04/2025
Kabul Tarihi	25/10/2025
Yayın Tarihi	31/10/2025
Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	akademikanalizdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Role of Gulâm Azam in the Qur'an Studies of Bangladesh

Asst. Prof. Dr. Mizanur Rahman | 0000-0002-4705-6533 | mizanurrahman@gantep.edu.tr
Gaziantep University, Faculty of Theology, Arabic Language and Rhetoric, Gaziantep / Türkiye

Abstract

The people of Bangladesh have had a deep bond with the holy Qur'an from the beginning of Islam. Centuries after centuries, the people of Bengal have shown deep affection for Allah's Qur'an and the Prophet Mohammad's hadith (saw). The promotion of the Qur'an has continued to be spread through Madrasas, Maktabas, Mosques, and sometimes by individual, collective, and state initiatives. As well as the continuous pace of Qur'anic teaching, the opposition is also visible. Occasionally religious and political superstitious people, sometimes non-Muslims have hindered the spread of Qur'anic education. Emperor Akbar, British rule, or sometimes the rule of any anti-Qur'an rulers are the best examples. The ancient Maktab method of teaching the Qur'an is practiced in some places in rural areas, but this practice is no longer present in urban areas. Although the Hifz Madrasah throughout the country has continued the teaching of the Qur'an extensively.

In general schools, a general introductory book on Islam named "Religion of Islam" is taught as optional. However, in government and Qawmi madrasahs, Qur'an education is given the main importance. Apart from this, the Qur'an teaching session or Dars-e Qur'an program is organized in some mosques or at someone's house. No way to ignore that, it has been facing some obstacles from time to time. As a result, Bangladesh has got a group of believers who have played a role in spreading the teachings of the Qur'an. But there was not much academic activity about those people. Gulâm Azam, the main character of this article, is one of those who spent the whole of his life on this goal. In this article, Gulâm Azam's contribution to the promotion of the Qur'an in the society of Bangladesh is evaluated.

There have been generations of Qur'an lovers in Bangladesh like Gulâm Azam whom we know about from books. But we had the opportunity to meet Gulâm Azam directly, to participate in his Qur'an Ta'lim programs from time to time, and to benefit from his thoughts and writings. As such, academic activities are demanded of thinkers like him, but in an actual sense, there is no academic activity for him.

In this article, we discussed and evaluated Gulâm Azam's brief introduction, his career, political philosophy and thoughts, writings, contribution to the politics of Bangladesh, and his personal and group efforts in the promotion and spread of Qur'an education. Gulâm Azam translated the Qur'an into Bengali from the Urdu translation of his mentor of Islamic political thought Abul A'la Maududi.

He joined the Tabligh Jamaat and an Islamic party called Tamaddon Majlis early in his career in pursuit of the ideals of Islamic life. But he saw that in the schedule of Tabligh Jamaat there is only the program 'Dawah' to Islam but there is no program in the financial, social, legal, and state aspects of Islam, so he joined another Islamic party called Tamaddon Majlis. He was not pleased with the programs of Tamaddon Majlis and he finally joined Jamaat-e-Islami founded by Abul A'la Maududi. According to Gulâm Azam, the activities of Jamaat-e-Islami are considered more useful for the implementation of Islamic laws in society by spreading the knowledge of Al-Qur'an and Hadiths as they try to develop the knowledge of Qur'an, Hadith, and syllabus-based studies on various Islamic subjects by uniting with the activities of Jamaat. His translation of Al-Qur'an from Urdu translation of Maududi into Bengali made it easier for Bengali speakers. There are launched weekly and monthly regular mosque-based training programs from the Syllabus of Qur'an Hadith.

He wrote a booklet named 'Qur'an Bujha Sahaj' to educate the general and Islamic-educated people on how to study the Qur'an in a more practical way.' He encouraged various linguists to translate many essential books of Islam into Bengali including many basic Tafseer, Hadith, Fiqh, Sirat, Economics, History, etc. The special contribution of Gulâm Azam and his Islamic political thought is undeniable behind all the books and research on Islamic movements and Islamic literature in Bangladesh. Under the leadership of Jamaat, he made started various institutions and wrote more than a hundred books on various subjects of Islam, and encouraged other researchers

to write about Islam. According to Jamaat rules, those who join Jamaat as primary supporters, associate members, and members have to study the prescribed syllabus books step by step and progress through a regular reporting system.

To become a member of an Islamic political party, following all the rules and regulations has given the Jamaat a strong organizational and Islamic foundation, but common people have refrained from becoming a member of the Jamaat because they find it difficult to follow these series of rules and regulations. As a result of which Jamaat could not get more than 10 to 15 percent of votes in Bangladesh despite taking many programs for public welfare. However, Jamaat's national parliament members, the Upazila Parishad chairman (the Upazilas are the second lowest tier of regional administration in Bangladesh), and many representatives were elected in various areas. Anyway, behind Gulâm Azam's party not becoming the largest party in Bangladesh, global Islamophobia, anti-Jamaat unity, propaganda of opposition forces, and above all, Jamaat's failure to be a public-oriented party have played a role.

While evaluating the role of Gulâm Azam, it is finally realized that Gulâm Azam is a rare figure in the history of Islamic politics of Bangladesh who has managed to survive in the field of strong hostile politics and make the people of Bangladesh understand the need to establish Islam in the life of individuals, society and the state. Studying many people regularly some parts of the Qur'an and Hadith every morning after the Fajr prayer or in the evening in Bangladesh is the result of efforts by Gulâm Azam and his party practice. Despite the political success of Gulâm Azam's 'caretaker government system' in Bangladesh, Gulâm Azam has always tried to be a follower of the Qur'an, and it is may be said that he become succeeded.

Keywords: Tafsir, The Holy Qur'an, Qur'anic meaning, Bangladesh, Gulâm Azam.

Citation	Rahman, Mizanur. "The Role of Gulâm Azam in the Qur'an Studies of Bangladesh". <i>Academic Analysis</i> 5 (October 2025), 1-18.
Date of Submission	30/04/2025
Date of Acceptance	25/10/2025
Date of Publication	31/10/2025
Article Type	Research Article
Peer-Review	Double anonymized- Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes- Turnitin
Conflicts of Interest	akademikanalizdergisi@gmail.com
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, indirildikten bu yana bütün insanlığa hidayet yolunu gösteren bir rehber olmuştur. Dünyadaki ilimlerin ana kaynağı olan bu kitap, bütün ilim talebelerine yol göstermektedir. Bu meyanda yazılmış sayısız kitaplar, ciltler dolusu eserler, kütüphanelerde bulunmaktadır. Bütün bu kaynakların amacı, yaratıcısını, yaratıcının emirlerini, üzerine düşen görevleri daha açık ve net bir şekilde anlayıp gerekeni yerine getirmektir.¹ Öyleyse her dilden, her renkten ve her ırktan insanlara Kur'ân'ı okumak ve anlamak bir görevdir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, Arapça indirildiği için diğer coğrafyadaki insanlar ya Arapça öğrenecek ya da kendi diline çevirip okuyacaktır. Ana dili Arapça olmayan Müslümanların büyük bir kısmı, namazda okumak için bazı sûreleri ve ayetleri anlamadan ezberlemektedir. Ancak okuyanlar mânasını bilmediği için ne Kur'ân'ı anlayabilmekte ne de Allah'ın emirlerini yerine getirebilmektedir. O yüzden Kur'ân'ın başka dillere çevrilip anlamasını sağlamak son derece önemlidir.² Âlimler, İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi yakın tarihte de Kur'ân'ı bir başka dile çevirmekten çekinmişlerdir. Çünkü İslâm âlimlerinin önlerinde İncil ve Tevrat'ın tercüme edilerek asıl metnini kaybetmesinin örneği mevcuttur. Kur'ân'ı çevirmekle diğer dinlerin kitaplarını tahrif ettikleri gibi bir bozulma ve çarpıtma olabileceğinden şüphe ederek, âlimlerin bir kısmı Kur'ân'ı çevirmekten uzak durmuştur. Ancak gün geçtikçe insanların Kur'ân'dan daha da uzaklaştıkları görülünce tercüme ve çeviri hareketleri başlamıştır. Zira Kur'ân Allah'ın koruması altında olduğu için kimsenin onu değiştiremeyeceği, Allah tarafından "Zikri (Kitap)ı biz indirdik ve O'nun koruyucusu da elbette biziz"³ şeklinde beyan edilmiştir.

Bilindiği üzere Kur'ân'ı çevirmek büyük bir çaba gerektirmektedir. Hem Arapça hem de kendi diline hâkim olmayan kimse düzgün çeviri yapamamaktadır. Konumuzla alakalı olan Bengalce Kur'ân'ı Kerîm'in çevirisinin de diğer dillerde olduğu gibi kolay olmadığı aşikârdır. Bangladeş, Müslüman nüfus açısından dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesidir. Coğrafi olarak Bangladeş, Güney Asya'da, Hindistan ve Myanmar arasında yer almaktadır. Hindistan, Bangladeş'in batısını, kuzeyini ve doğusunu kapsıyor. Batıda Hindistan'ın Batı Bengal eyaleti yer alır. Bangladeş'in kuzeyi Batı Bengal, Assam, Meghalaya eyaletleridir. Doğuda ise Hindistan'ın Assam, Tripura, Mizoram ve Hindistan dışında Myanmar (Burma) ile sınır komşusudur. Güneyinde Bengal Körfezi bulunur. Bangladeş'in güneydoğusundaki Cox's Bazar sahili, dünyanın en uzun plajlarından biridir.

¹ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, (İstanbul, Şule Yayınları, 2012), 30-31

² M. A. S. Abdel Haleem, *The Qur'an: A New Translation*, (New York, Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2005), Introduction.

³ el-Hicr 15/9.

Bangladeş'te İslâm alimleri Arapça, Farsça ve Urduca gibi dillere hâkim olsalar da ana dili olan Bengalce'de çok yetenekli değillerdir. Çünkü Hint Alt kıtasında Müslüman yönetimleri zamanında resmi dil Farsça idi.⁴ Yöneticiler ve âlimler üzerinde Arapça, Farsça ve Urduca'nın etkisi vardır. Meselâ Şah Veliyullah Dihlevî gibi büyük bir Hintli âlim bile Kur'ân'ı ana dili yerine Farsça'ya çevirmiştir.⁵ Bangladeş'te medreselerde Farsça, Urduca ve Arapça okutulmaktadır. Müslüman âlimler Bengalce konuşsa da ilmî faaliyetlerde zikredilen diller tercih edilmektedir. Bengal dili, edebiyat, genel eğitim Hindular tarafından belirlenmektedir.⁶

İngilizlerin sömürgecilik dönemi başlayınca Hindular, Müslüman yöneticilerden kurtulma gibi bir düşünceden hareketle İngilizlere daha yakın olmaya çalışmışlardır.⁷ İngilizlerle ortak olup Müslümanları ezmeye başlayınca Müslüman âlimler tepki olarak hem İngilizceden hem de Bengal edebiyatından uzak kalmayı tercih etmişlerdir.⁸ Bu iki dili öğrenmek İngiliz ve Hinduların işine yarayacak gibi yanlış bir düşüncede olan Bengal âlimler Kur'ân'ın çeviri işinde geç kalmışlardır. En son XVIII. yüzyılın sonunda Bangladeş'in Rangpor İlin *Amiruddin Başuniya* Kur'ân'ı çevirmiş ancak bu çeviri 1808 yılında yayınlanabilmiştir.⁹ Gulâm Âzam, Bangladeş Kur'ân camiasında tanınmış birisi olarak hem Bangladeş halkına hem de kendi siyasî teşkilatındaki üyelere Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlamak için büyük çaba sarfetmiştir. Bengalcede Kur'ân'ın başka çevirileri de vardır. Ancak Kur'ân'ın ruhuna sadık kalarak toplum hayatına uygulama çabasında başarılı olan Gulâm Âzam önemli bir simadır. Kur'ân çeviri çalışmalarının bu tarihi süreci hem uluslararası akademik çalışmalar hem de Türkiye'de yapılan çalışmalar az olduğu için bu konuyu ele almak istedik.

1. Gulâm Âzam'ın Hayatı: Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Gulâm Âzam, 7 Kasım 1922'de Dhaka, Lakhkibazar, Miya Saheber Maidan'da bir Pir ailesinde doğmuştur. Babasının adı Gulâm Kabir, annesinin adı ise Syeda Ashrafunnesa'dır. Annesinin evinde doğan Gulâm Âzam'ın babasının evi Rangpur'dadır. Gulâm Âzam ilköğrenimini altıncı sınıfa kadar bir köy okulunda tamamlamıştır. Rangpur'da babasının evinde 14 yaşına kadar kalmıştır. Büyük bir âlim olarak bilinen dedesi Mevlânâ Abdus Subhan'ın asıl evleri Brahmanbaria ilin Nabinagar ilçesinin Birgaon köyünde bulunmaktadır. 1947'de Gulâm Âzam'ın babası Gulâm Kabir Dhaka'nın Magbazar

⁴ Mohammad Abdul Hay- Soyed Ali Ahsan, *Bangla sahitter itibritto*, (Dhaka: Ahmad Publishing house, 2010), 5.

⁵ Mofahhar Hosain Han, *Kur'an Procharer İtihash ebong Bonganobader Shotoborsho*, (Dhaka: Bangla Academi, 197), 2.

⁶ Nazir Ahmad, *Bangladeshe İslamer Agomon*, (Dhaka: Bangladesh Islamic Center, 2013) 92-23.

⁷ Abdul Hay, Ali Ahsan, *Bangla sahitter itibritto*, 6.

⁸ Abdul Fattah Mohammad Yahya, *Devband Andolon: itihash oitijjo obodan*, (Dhaka: Al âmin research akademi 2009), 60-70.

⁹ Hosain Han, *Kur'an Procharer İtihash ebong Bonganobader Shotoborsho*, 28.

mahallesinden arazi satın aldıktan sonra Dhaka'ya yerleşmiştir.¹⁰ Gulâm Âzam'ın ataları, Brahmanbaria eyaletinin Nabinagar bölgesindeki Birgaon'da altı nesilden beri ikamet etmektedir. Gulâm Âzam, 1936'da ilk medrese sınavını kazandıktan sonra ortaokulunu başarıyla tamamlamıştır. Lise sınavını 1944 yılında İslâmî Kolej'den yüksek başarıyla tamamlayan Gulâm Âzam, 1948'de 'Bengal Dil Hareketi'ne katılması ve ülkede siyasî gerginlik sebebiyle Dhaka Üniversitesi giriş sınavına katılmamıştır.¹¹ Daha sonra Dhaka Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi alanında lisans ve 1950'de yüksek lisans derecesini tamamlamıştır. Gulâm Âzam, eğitimini tamamladıktan sonra 3 Aralık 1950'de Rangpur'daki Karamichael Koleji'nde siyaset bilimi öğretim üyesi olarak göreve başlamış ve kariyerine 1955 yılına kadar devam etmiştir. Gulâm Âzam, öğrenciyken Tebliğ Cemaati ile irtibatlıydı ve 1954 yılına kadar Tebliğ Cemaati'nin Rangpur şubesinde görevine devam etmiştir.

Tebliğ Cemaati'nin belirli bir siyasî, ekonomik veya kültürel programı yoktu. Gulâm Âzam, bazı dinî propagandalar dışında yaşam odaklı bir program olmadığı için Tebliğ Cemaati'nin çalışmalarından memnun kalmamıştır. 1952'de sosyal, siyasî ve ekonomik sorunlar ve bunların çözümleri hakkında konuşurken Tamaddon Meclisi'nin¹² çalışmalarına doğrudan dahil olup Nisan 1954'e kadar Tamaddon Meclisin Rangpur İl Başkanı olarak görevini sürdürmüştür.¹³

Nisan 1954'te Cemâat-i İslâmî'ye katıldıktan sonra 1955'te tutuklanmış ve Rangpur hapisanesinde Cemâat-i İslâmî'nin bir üyesi olarak bulunmuştur. Daha sonra Haziran 1955'te Rajshahi bölgesine Cemâat-i İslâmî'nin sekreteri olarak atanmış ve bir yıl sonra Doğu Pakistan Cemaat-ı İslâmî sekreter yardımcısı ve Rajshahi Bölge Cemaat'ın emiri olarak görev almıştır. 1962 yılına kadar bu görevde kaldıktan sonra 1969-1971 yılları arasında Cemâat-i İslâmî Doğu Pakistan'da emir seçilmiş ve Aralık 2000'e kadar bu görevi devam ettirmiştir. Gulâm Âzam, 2000 yılında emir görevinden ayrılarak sorumluluğu Matiur Rahman Nizami'a¹⁴ devretmiştir.

Bangladeş Cemâat-i İslâmî'nin eski başkanı ve İslâmî bir siyasî figür olan Gulâm Âzam, 1952 ve 1955'te Dil Hareketi sırasında iki, 1964'te bir, 1992'de bir ve en son 11 Ocak 2012'de bir kez olmak

¹⁰ Gulâm Âzam, *Jibone ja deklam*, (Dhaka: Kamiyab Kitabevi. 2002), 1/12.

¹¹ Âzam, *Jibone ja deklam*, 12.

¹² Bengalce Dil Hareketi'nin kurucu kuruluşlarından birisi olan Tamaddon Meclis, eski adıyla Pakistan Tamaddon Meclis, 1947'de eski Doğu Pakistan'da Müdür Abul Kashem tarafından kurulan Bangladeş'te İslâmî bir kültür örgütüdür.

¹³ Âzam, *Jibone ja deklam*, 12.

¹⁴ Mevlânâ Matiur Rahman Nizâmî (1943-2016) Bangladeş hükümetin eski bakanı, eski parlamento üyesi, Bangladeş Cemaat-i İslaminin eski emiri. Pek çok kitabın yazarıdır ve aynı zamanda ünlü bir ilim adamı olarak da bilinir. Öte yandan, Bangladeş'in mevcut iktidardaki Awami Ligi hükümeti tarafından oluşturulan 1971 tarihli tartışmalı savaş suçları mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi. 1971'de, Doğu Pakistan'ın veya günümüz Bangladeş'inin Batı Pakistan ile birlikte kalıp kalmayacağına dair siyasî bir tartışmada, Cemaat-i İslami de dahil olmak üzere Bangladeş'teki İslami partiler Bangladeş'in Pakistan'la birlikte kalması görüşündeydi. Pakistan'ın bölünmesine karşı siyasî görüşü için 11 Mayıs 2016, Matiur Rahman Nizâmî'yi idam yoluyla öldürülmüştür.

üzere toplam beş kez hapse atılmıştır. En son tartışmalı bir Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından tutuklandığında, Bangabandhu Şeyh Mujib Tıp Fakültesi Hastanesi yoğun bakım ünitesinde tedavi gördüğü sırada 23 Ekim 2014 gecesi hayatını kaybetmiştir.¹⁵

Son defa hapse girmeden önce bir gazete röportajında şöyle demiştir:

“Müminler Allah'tan başkasından korkmasınlar ve yalnız Allah'a tevekkül etsinler. Bu Allah'ın emridir ve Allah'tan başkasından korkmak caiz değildir. Ben de bir mümin olarak Allah'tan başka kimseden korkmam ve ölümden endişeli değilim. Ölümden neden korkayım? Çünkü ölümden sonra Allah'a kavuşmak için bir fırsat olacaktır.”¹⁶ Gulâm Azam'ın bu sözlere bazı insanlar tarafından siyasi propaganda olarak algılanmışsa da ölüm ve ahirete inanan insanlar arasında etki yaratmıştır.

2. Gulâm Âzam'ın Yazıları

Gulâm Âzam, İslâmî hareket ve organizasyon çalışmalarıyla birlikte yazı ve düşünce dünyasına önemli katkıda bulunmuştur. 1958'de Ittehad Gazetesinin genel yayın yönetmeni olmuş ve editör sayfası dahil olmak üzere çeşitli konularda düzenli olarak yazılar yazmıştır. Mevdûdî'nin düşünceleri onu büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁷ Kendisi Kur'ân tercümesi, İslâm, ibadet, teşkilat, hareket, siyaset başta olmak üzere çeşitli konularda 107 kitap yazmıştır.

Gulâm Âzam'ın yazdığı eserlerden bazıları şu şekildedir:

1. Bangladeşer İtihaşe Ghotonabohul 75 shal (August O November Biplov), (75 yılı (Ağustos ve Kasım devrimi) Bangladeş Tarihindeki En Olaylı Yıl)
2. Islam The Only Divine & Complete Code Of Life (İslâm, Hayatın Tek İlâhî ve Eksiksiz Kodudur).
3. Sohoj Banglai Al Kur'âner Onubad (Kur'ân'ın Basit Bengalce Çevirisi 3 ciltlik).
4. Shadhin Bangladesher Osthitter Proshno (Bağımsız Bir Bangladeş'in Varlık Sorunu).
5. Sromik Shomossyar Esthayi Shomadhan (İşçi Sorununa Kalıcı Çözüm).
6. Chintadhara (Düşünceler).
7. Desh Godar Dakh (Ülkeyi İnşa Etmek Çağrısı).
8. Bangladeşe İslâmî Oikkyoproceshtar İtihash (Bangladeş'te İslâm Birlik Çabalarının Tarihi).
9. Jatiyo Shongshode Rajonoytik Doler Anupatik Protinidhityomulok Poddhoti (Millet Meclisinde Siyasî Partilerin Orantılı Temsil Sistemi.)
10. Shikkhabebosthar İslâmî Ruporekha (Eğitim Sistemin İslâmî Ana Hatları).
11. Rashtrokhomotar Utthan Potone Allah Ta'alar Vhomikha (Devlet Gücünün Yükselişinde ve Düşüşünde Allah'ın Rolü).
12. Rajonoytik Doler Shonskar (Siyasî Partilerin Reformu).
13. Political Thoughts Of Abul A'la Mawdudi (Ebu'l A'la Mevdûdî'nin Siyasî Düşünceleri).
14. Shoth Loker Eto Ovhab Keno? (Dürüst İnsanın Bu Kadar Eksikliği Neden?)
15. Omuslim Nagorik O Jamaat-e- İslâmî (Gayrimüslim Vatandaşlar ve Cemâat-i-İslâmî).

¹⁵ Bangladesh Jamaat-e-Islami, (BJI) Professor Gulam Azam, Erişim 12 Ekim 2021). <https://www.jamaat-e-islami.org/memories-details.php?news=19>

¹⁶ Bangladesh Jamaat-e-Islami, (BJI) Professor Gulam Azam, Erişim 12 Ekim 2021). <https://www.jamaat-e-islami.org/memories-details.php?news=19>

¹⁷ Mohammad Kamaruzzaman, *Oddhapok Gulâm Âzamer Songrami Jibon*, (Dhaka, Alfalah Printing Press, 1989), 48.

16. Kur'ân'da Müslüman Hükümdarlarına İlan Edilen Dört Programı (Kur'ân-e Ghoshito Muslim Shashokder 4 Dofa Kormoshochi).
17. Study Circle (Çalıştay).
18. Muslim Maa Bonder Vabonar Bishoy (Müslüman Anne ve Kızların Düşünce Alanları).
19. Establishment Of Islam (İslâm'ın Kuruluşu).
20. Caretaker Shorkar Poddoti Udbhabon, Prostabona O Andolon (Geçici Hükümet Sisteminin Yeniliği, Önerisi ve Hareketi).
21. Jibone Ja Dekhlam (Hayatta Gördüklerim. 9 Ciltlik).
22. İslâm O Gonotontro (İslâm ve Demokrasi).
23. İslâm O Biggan (İslâm ve Bilim).
24. Amar Bangladesh (Benim Bangladeşim).
25. Montake Kaj Din (Aklını Çalıştır).
26. Bir Gencin Zihninde Uyanan Düşünceler (Kishor Mone Vabona Jage).
27. Jamaat-e- İslâmır Kormoniti (Cemâat-i-İslâmî'nin İlkeler).
28. Jibonto Namaz (Canlı Namaz).
29. Polashi Theke Bangladesh (Palaşı'den Bangladeş'e).
30. İslâmî Oikkyo İslâmî Andolon (İslâm Birliği İslâmî Hareketi).
31. Dhormoniropekkko Motobad (Laik Doktrin).
32. Kur'ân Bojha Sohoj (Kur'ân'ı Anlamak Kolaydır).
33. Mojbut İman (Güçlü İnanç).
34. Poriporno Jibonbidhan Hishebe İslâmer Shohoj Poricoy (Tam Bir Yaşam Biçimi Olarak İslâm'ın Tanımı).
35. Allahr Doare Dhorna (Allah'ın Kapıda Yalvarmak).
36. Adam Shrishthir Hakikat (Hz. Adem'in Yaratılışının Hakikati).
37. Adam Shrishthir Hakikat (İslâm Dinini Öğretmede Temel Hatalar).
38. Din İslâmer Poneroti Gorottoporno Bishoye Shothik Dharona (İslâm Dininin 15 Önemli Meselesinin Doğru Fikri).
39. Biye Talak Faraiz (Evlilik Boşanma Feraiz).
40. Bangladeshi Bonam Bangali Jatiyotabad (Bangladeşli ve Bengal Milliyetçiliği)
41. Ashun Allah'r Shoynik Hoy (Allah'ın Askerleri Olalım).
42. Adhunik Poribeshe İslâm (Modern Ortamda İslâm).
43. Manobjatir Shroshta Jini-Bidhandatao Etmatro Tini (İnsanın Yaratıcısı Kim İse Hükümdarı da O Olsun).
44. Khati Muminer Sahih Jozba (Gerçek Bir Müminin şuur).
45. Jamaat-e- İslâmîr Boyshishto (Cemâat-i-İslâmî'nin Özellikleri).
46. İslâmî Shovvyota Bonam Pashcattyo Shovvata (İslâm Medeniyetine Karşı Batı Medeniyeti).
47. İslâmî Oikkyomoncho Chai (İslâmî Birlik İstiyorum).
48. İslâmî Andolon: Shafollyo O Bivranti (İslâmî Hareketin Başarısı ve Şaşkınlık).
49. İslâmî Andoloner Kormider Prathomik Poji (İslâmî Hareketin Üyelerinin Birincil Sermayesi).
50. Nobi Jiboner Adorsho (Peygamber Hayatın İdealidir).
51. Mominer Jelkhana (Müminin Hapishanesi).
52. Muhtaram Âlimshomaj O Dindarder Khidmote Joruri Proshno (Âlim Topluluğu ve Dindar Kısımına Yönelik Sorular).
53. Mosjider İmamder Morjada O Daittyo (Cami İmamlarının Onur ve Sorumluluğu).
54. Joktir Koshtipathore Jonmoniyontron) (Tartışmanın merkezinde doğum kontrolü).¹⁸

Gulâm Âzam'ın yazdığı bazı önemli kitaplar İngilizce, Urduca, Türkçe, Tamilce ve Ahmiya'ya çevrilmiştir. Ayrıca onun biyografisini de içeren sekiz kitap İngilizce olarak yayınlanmıştır. Gulâm Âzam 1972'den 2001'e kadar Türkiye, Arabistan, İngiltere, Amerika ve daha birçok ülkeyi ziyaret ederek konferanslar vermiştir.¹⁹ Hayatı boyunca Bangladeş'te farklı görüşlere sahip âlimleri bir araya

¹⁸ Gulam Azam, *Jibone Ja Dekhlam*, 9/187-195.

¹⁹ Gulam Azam, *Jibone Ja Dekhlam*, 8/ 26-123.

getirmek için çalışmıştır. Bangladeş âlimleri arasında genellikle iki ekol vardır. Bir kısım âlimler Hindistan'daki Deoband Medresesi'nin müfredatını, diğerleri ise Bangladeş'in resmî medreselerinin müfredatını takip etmişlerdir. Bu iki ekolün çeşitli konularda bölücü bir tavır aldığı görülmektedir. Ayrıca, Deoband müfredatını takip edenlerin büyük bir bölümü, Hindistan yanlısı Bangladeşli solcu politikacıları desteklemiş ve farklılıklarını canlı tutmuşlardır. Gulâm Âzam, hayatı boyunca âlimler arasındaki farklılıkları gidermek için önemli adımlar atmıştır.

3. Kur'an-ı Kerim'i Anlama ve Anlatma Konusunda Gulâm Âzam'ın Çabaları

Gulâm Âzam, Bangladeş'in âlimleri dâhil olmak üzere, Arapça öğrenme fırsatı bulamamış eğitimli insanların Kur'an ilmine sahip olmaları için Kur'an eğitimi ve derslerini, Kur'an çalışma atölyesi adı verilen çeşitli programlar aracılığıyla Kur'an eğitimi kolaylaştırarak sunmaya çalışmıştır.

Bu çabada kendi yazdığı İslâmî literatürler arasında en önemlilerinden biri, "Kur'an Bojha Sahaj" (Kur'an-ı Anlamak Kolaydır) adlı kitapçıktır. 1979'da Dhaka Moghbazar'daki Kazi Office Lane Camii'nde birkaç ay boyunca Kur'an'ı anlamının kolay yolu hakkında sürekli sohbetler yapmıştır. Dhaka'dan Shatabdi Prakashani adlı yayınevi, 1980'de tüm bu konuşmaların özetini bir kitapçık şeklinde yayınlamıştır. 1981 ve 1982 yıllarında Kur'an çalışma atölyesi aracılığıyla Allah'ın kitabını anlamak için daha kapsamlı bir program başlatmış ve bu serinin bir parçası olarak Bangladeş'teki Kur'an okuyucuları için kısa ama çok değerli bir rehber olarak okuyucu kitlesi kazanan kitapçığı biraz daha genişleterek yayınlamıştır. Kitapta, Kur'an'ın ve Peygamber'in sorumluluğu, tüm Kur'an'ın arka planı, peygamber hareketinin farklı dönemleri ve seviyeleri, Kur'an'daki sûrelerin sayısı, Mekke ve Medenî sûrelerin özellikleri, Mekke dönemi sûrelerinin çalışma tekniği, Kur'an'ın diğer önemli noktaları, tartışma konuları, tartışma teknikleri, öğretisi, âyetleri, kelimeleri ve harfleri vb. konuları açıklamıştır.²⁰

Gulâm Âzam'a göre Kur'an'ı İslâmî hareketten ayırarak anlamak mümkün değildir. Hz. Peygamber'in 23 yıllık hareketinin çeşitli şartları, kâfirlerin muhalefeti, değişik ihtilaf biçimleri ve benzerleri vesilesiyle nazil olan âyet ve sûrelerin anlaşılabilmesi için o dönemin ortamının ön planda tutulması gerekmektedir. Dolayısıyla Peygamber Hz. Muhammad (sav)'ın hayatı, Kur'an'ın gerçek şeklidir. Kur'an-ı Kerim'i, -Yaşayan Kur'an'dan' anlaşılmalıdır- sadece kitaptan anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Muhammed (sav), Kur'an'ın tek yetkili ve güvenilir tercümanıdır. Kur'an'ın anlam ve tefsirinden sadece kendisi sorumludur.²¹ Çağlar boyunca Kur'an'ın yeni yorumları olabilir ve olmalıdır

²⁰ Gulam Azam, *Kur'an Bojha Sohoj*, (Dhaka: Adhunik Prokashoni, 1989), 7-9.

²¹ Abu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimul Kur'an* (Bengalce Tercümesi). (Dhaka: Adhunik Prokashoni, 2012), 20-21

da ancak peygamberin yorumuna aykırı hiçbir yorum geçerli değildir. Hz. Muhammed (sav)'in hayatı, Kur'ân'ın tefsiridir.

4. Hareket Perspektifinden Kur'ân Çalışmaları

Gulâm Azam' nazarında Kur'ân, Hz. Muhammed (sav)'in liderliğinde İslâm'ı adım adım zafere doğru ilerletmek için indirildiğine göre, onun incelenmesi İslâmî hareketin bakış açısıyla uygun olmalıdır. Ancak o zaman Kur'ân'ın özünü anlamak kolay olacaktır. Kur'ân-ı incelerken şunu da belirtmek gerekir ki İslâmî hareket, kendini sahada göstermekte ve inkârcı güçler buna karşı çıkmaktadır. Kur'ân, hak ile bâtılın bu çekişmesinde hakkın yanında olmaktadır.

Kur'ân'ın iyi anlaşılması için, indiği ortam sebab-i nüzûl vasıtasıyla incelenmeli ve bâtılın rolü değerlendirilmelidir. Kur'ân-ı okuyan İslâmî harekette aktif değilse, harekette tarafsız olduğu için Kur'ân'ın mesajını tam olarak anlayamayacaktır. Doğru ile yanlış arasında Kur'ân okuyucusunun kendisini hangi tarafta gördüğü çok önemlidir. Hak adına aktif rol oynarsa, mevcut durumda Kur'ân'ın kendisine yol göstermesi için indirildiğini hissedecektir.²² Kur'ân âyetlerinin çoğu öyledir ki bir yandan sâlihler öğüt ve cesaret verirken bir yandan da zâlimleri yaptığı zulümlerinden kaçınmak için bir uyarıda bulunur. Bazen aynı âyette her iki tarafın ifadeleri yer almaktadır. Dolayısıyla okuyucu da hak ve batılın hangi tarafta olduğunu anlama fırsatı bulmaktadır.

5. Kur'ân Öğretisini Kitlelere Yaymanın Yolları

Müslümanlar arasında Kur'ân okuma geleneğinden dolayı anlamını bilmiyorsa da Kur'ân sesini duyanlar, Kur'ân okunduğunu anlarlar. Kur'ân'a olan saygılarından dolayı, Kur'ân'ın mânâsını işitme fırsatı bulduklarında kalpleri ile dinlerler. Bangladeş'in birçok yerinde Kur'ân ve tefsir dersleri devam etmektedir. Çok sayıda Müslüman bu derslere katılmaktadır. İnsanlar, Kur'ân'a olan ilgisini ve sevgisini göstermektedirler. Kur'ân'a olan bu saygı ve sevgiyi sebebiyle camide haftada bir kez yapılırsa bile 'Kur'ân dersi' başlatmak mümkündür. Birkaç camide bu dersler bulunsa da çoğu camide Kur'ân dersi verecek gönüllü insan eksikliği nedeniyle Kur'ân dersi açılması mümkün olmamıştır.

Tefsir programlarında Kur'ân'ı tefsir yapanlar Arapça, Urduca ve Bengalce ve benzeri dilleri iyi bilen ilim adamları olmasına rağmen ayrıntılı tefsir yaptıkları için bir programda Kur'ân'ın sadece küçük bir bölümünü anlatmaya vakit bulmaktadırlar. O yüzden camide haftalık Kur'ân derslerinin başlatılmasının zorunlu olduğu kanaatini taşıyan Gulâm Âzam hayatı boyunca yaşadığı mahallenin camisinde her hafta Kur'ân dersleri vermiştir.

²² Abul Ala Mevdudi, *Kur'âner Mormokotha*, (Dhaka: Shotabdi Prokashoni, 2014), 43-45.

Kur'ân-ı Kerîm'in toplam 114 sûresinden 44 sûresi, Fatiha sûresinden sonra Kur'ân'ın 25 cüzünü kaplar ve 26 cüzden 30 cüze kadar sadece beş cüzünde 69 sûre vardır. Bu 69 sûreye Fatiha sûresi eklenince toplam 70 sûre olmaktadır. Bu 70 sûreden sadece 16'sı Medenî ve 54'ü Mekkî sûredir.²³ Haftalık Kur'ân programı başlanırsa insanlar bu 70 sûreyi bir-bir buçuk yıl içinde öğrenebilmektedir. Bundan 16'sı Medenî sûre olduğu için Medenî sûreler hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bu sistemle imamlar camide haftalık derslerinde Kur'ân'ı tanıtmaya sorumluluğunu üstlenir, uygular ve devam ederse Kur'ân-ı Kerîm baştan sona bitirebilir.²⁴

6. Gulâm Âzam'ın Kur'ân-ı Kerîm Çevirisi

Hz. Muhammed (sav), Kur'ân'ı bizzat hayata tatbik ettikten sonra, İslâm hukuku, eğitim ve tebliğ sistemi 1200 yıl kadar İslâm devletlerinde ve diğer coğrafyalarda uygulanmıştır. Bu uzun süreçte ülkelerin yöneticileri bazen dinin esaslarına göre hareket etmiş, bazen de bunun dışına çıkmışlardır. Hint alt kıtasında, İmparator Ekber²⁵ (1556-1605), "Din-i İlahî" adlı yeni bir sistem uygulayıp İslâm'da büyük bir değişiklik meydana getirmek istemiştir. Ancak Ekber'in dininde bile İslâm hukuku ve eğitim sisteminde bugün olduğu kadar bir değişiklik olmamıştır. Farklı zamanlarda içeriden ve dışarıdan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmış ve reformlara ihtiyaç görülmüşse de 1200 yılda yeniden İslâm devleti kurmaya ihtiyaç duyulmamıştır. O yüzden bu süre içerisinde tefsir yazarların karşısında İslâmî hareket gibi bir durum hâsıl olmamıştır. Düşünürler, insanlara yönelik yazılar yazarken kendi çağının idrakine göre yazmışlardır. Din, hayatta birçok yönü ile geçerliken yeniden ihyaya da ikamete ve tefsir yazılmasına gerek duyulmamıştır.²⁶ Kur'ân'ı gerçekten anlamak için peygamberin hayatlarını bilmek gerekir. *Tefhîmü'l-Kur'ân* bu düşünceyle yazıldığından İslâmî hareketler için ilgi kaynağı olmuştur.

Gulâm Âzam Kur'ân'ı Kerîm çevirisi konusunda şu ifadeleri dile getirmiştir:

"Küçükken aile geleneği vesilesi ile Kur'ân bize sevdirdi. O zamandan Kur'ân'ı anlamak için çok çalıştım. Bengalce ve İngilizcede olan tefsirleri okuyup anlamaya gayret ettim. Ancak kocaman tefsirin hepsini anlamam mümkün değil diye, okumaya ara verdim. Mart 1950'de yüksek lisans eğitimimi bitirdikten sonra Tebliğ Cemaati ve daha sonra Tamaddon Meclis Partisinde çalışırken Kur'ân'ın kişi, toplum ve devlete göre uygulanmasının gerektiğini hissettim. Dört aylık zamanda Tebliğ Cemaati ile çalışırken İslâm konusunda derin bir şey öğreneceğimi anladım. Kur'ân'ı anlamak için hiçbir programları yoktu. 1952'de Tamaddon_Meclis Partisine katıldığımda kişisel hayatın yanı sıra sosyal ve ekonomik hayatta Kur'ân'ın önemini hissettim. Yüksek lisansa kadar Arapça seçmeli dersim vardı ve ona dayanarak Arapça tefsirleri okumaya başladım. 1954'te Cemâat-i İslâmî'ye geçtim ve Rangpor Karamaikel Koleji'nde siyaset bilimi öğretim üyesi olarak çalışıyordum. Her cuma bizim gibi

²³ Gulâm Âzam, *Kur'an Bujha Sohoj*, S. 44.

²⁴ Gulâm Âzam, *Kur'an Bujha Sohoj*, S. 45.

²⁵ Ekber, 1581'de Din-i İlahî adlı İslâm'da yeni bir düzen getirmişti. Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık vb. dinlerin Özü benimseyen yeni bir din tanıtmıştı.

²⁶ Gulâm Âzam, *Sohoj Banglail Al Kuraner Onubad*, (Dhaka: Kamiyab Prokahoni, 2011), 36.

yeni katılanlar için Kur'ân dersleri vardı. Rangpordan Rahmetli Abdülhâlik bize Kur'ân dersi veriyordu. Ben onun Kur'ân derslerinin hayranı oldum ve 'Bu kadar güzel Kur'ân eğitimini nereden öğrendiniz.' diye kendisine sordum. O da gülümseyerek 'Tefhîmü'l-Kur'ân'dan öğrendim.' diye cevap verdi. Ben o günden itibaren Tefhîmü'l-Kur'ân okumaya başladım. Ben Tefhîmü'l-Kur'ân'ın yorumcusu değilim. Sadece Tefhîmü'l-Kur'ân'ı Urduçadan Bengalceye çevirdim."²⁷

7. Çeviri için Tefhîmü'l-Kur'ân'ı Tercihinin Sebebi

Eşref Ali Tehânevî (1863-1943) ve Mevlânâ Muhammed Şefî (1897-1976) gibi İslam âlimlerinin tefsirleri varken Mevdûdî'nin (1903-1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ını tercih etmesinin nedeni sorulduğunda Gulâm Âzam'ın verdiği cevap şöyledir:

"Ben Cemaat-ı İslâmîye'ye²⁸ katıldıktan sonra fert ve toplum hayatında Kur'ân'ı uygulamak amacıyla Kur'ân'ı okumaya başladım. Mevlânâ Mevdûdî, İslam dinini ikâme etmek amacıyla *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirini yazmıştı. Onun tefsirinde İslâmî hareket tutumu bulunduğu için ben tercüme için *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı tercih etmişim. *Tefhîmü'l-Kur'ân*'daki Kur'ân okuma tarzının mükemmel stratejisi beni kendine çekmişti. Modern çağın okuyucularının dili ve mantığı bu tefsirde yansıdığı için bu tefsirin Kur'ân çevirisini yapmaya karar vermişim."²⁹

Ebû'l-A'lâ Mevdûdî'nin Urduca'ya çevirdiği Kur'ân'ı, Gulâm Âzam Urduca'dan Bengalceye çevirmiştir. İlk çeviri, Kamiyab Kitabevi tarafından 2006'da yayınlanmıştır. 2011 yılında 10. baskısına ulaşmış ve genel okuyucu tarafından sevilen bu çeviride 44 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Kendisi, çeviri konusunda şöyle açıklamada bulunmuştur:

"Urducada altı ciltlik yapılan Mevlânâ Mevdûdî'nin tefsiri, *Tefhîmü'l-Kur'ân*'dır. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ın yanı sıra, 'Tercüme-i Kur'ân-ı Mecid' adlı Urduca'ya başka bir çevirisi de yapmıştır. *Tefhîmü'l-Kur'ân*, tefsirde konulan âyetin tercümelere ile ayrı bir Kur'ân çevirisi ve uzun tefsirleri okumadan sadece meal imkânı sağlamıştır. Burada her ne kadar tefsir konulmamışsa da anlam bozukluklarını gidermek için bazı açıklamalara yer verilmiştir."³⁰

8. Çevirinin Tanımı ve Gulâm Âzam'ın Çevirisi

Çeviri tanımı konusunda henüz bir fikir birliği yoktur ve böyle bir tanım yapmak zordur. Çeviri denilince deneme yanılma, gelişme, ilerleme ve yenilikler konusunda geniş bir çerçeve çizilmektedir. Diğer bir gerçek ise çeviriyle ilgili çeşitli akımların genellikle açıklamaktan uzak ve kafa karıştırıcı

²⁷ Âzam, *Sohoj Banglay Al Kur'aner Onubad*, 36.

²⁸ <https://jamaat-e-islami.org/en/special-article.php> (erişim tarihi 25.01.2021).

²⁹ Âzam, *Jibone Ja Dekhlam*, 1/16.

³⁰ Âzam, *Sohoj Banglay Al Kuraner Onubad*, 36.

olmasıdır.³¹ Hemen hemen her çeviri kuramı ve bakış açısı, doğal olarak çevirinin hem tanımında hem de terminolojisinde bazı değişiklikler yapmaktadır. Çoğu durumda, çeşitli biçimleriyle çeviri; bir sanat veya zanaat, bilim, açıklama, süreç, çaba, ders, analiz, anlama ve konuşma, yeniden üretim, yaratma ve yazma, dönüşüm, iletişim ve değiştirme olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, Kollar³², günlük yaşamdaki tüm konuşmaları çeviri olarak tanımlar. Kabul edilmektedir ki tüm bu tanımlar bir bakış açısını yansıtmakta ve kısmen doğruluk içermektedir. Bunların dışında tercümenin imkânı tarihte hep tartışılmıştır. Ancak çeviri, bir bilim ve bilim dalı olma özelliğini ancak yeni kazanmaya başlamıştır. Berk'e göre çeviri hem bir ürün hem de bir süreç olarak anlaşılmaktadır.³³ Genellikle günlük kullanımda iki dil arasında gerçekleşen veya bu şekilde aktarılan orijinal metin arasında bazı eşdeğer ilişkiler taşıyan yazılı bir aktarım işlemidir. Berk'e göre çeviri bilim; "çeviri ile ilgili her türlü olguyu inceleme konusu yapan disiplinler arası bir bilim dalı" olarak tanımlanır.³⁴ Gulâm Âzam'ın çevirisinde izlendiği yöntem, her kelimenin anlamını açıklamak yerine cümlenin anlamını yansıtmaktır. *Tefhîmü'l-Kur'ân*'da da aynı yöntem takip edilmiştir. Gulâm Âzam da Urduca'dan Bengalce'ye çevirirken sözlük anlamından ziyade genel anlamı yansıtmaya çalışmıştır.

Mevdûdî, Kur'ân'dan âyetleri tercüme ederken her âyetin numarasını yazmamış, bazen bir cümlede birden fazla âyete yer vermiştir. Ancak Gulâm Âzam, âyetin numarası olmadan okuyucuların okuması zor olduğunu düşünerek kendi tercümesinde âyet numarasını yazmıştır. Bazı yerde birden fazla âyetin çevirisini aynı anda verildiğinde ayırt edebilmek için cümlenin başında âyet numaralarını da yazmıştır. Bazı yerlerde ise *Tefhîm*'de olmayan açıklamalar tırnak içine alınmıştır. Bazı Urduca kelimelerin Bengalce kolay manasının bulunmadığı durumlarda ise Arapçaya en yakın Bengalce eşanlamlı manası kullanılmıştır.³⁵

8.1. Gulâm Âzam'ın Çevirisinin Özellikleri

Gulâm Âzam'ın çevirisinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Gulâm Âzam Kur'ân'ın 30. Cüzü, 1980 Ramazan ayında Bengalceye çevirmiştir. Daha sonra her iki yılda bir cüzü çevirme planının bir parçası olarak, 1987'de 29. cüzü, 1991'de 28., 27. ve 26. cüzün yarısını tercüme etmiştir. 1992'de çeviri işinin geri kalanını tamamlarken hükümet Gulâm Âzam'ın vatandaşlığını iptal edip onu Dhaka hapisanesine göndermiştir. Gulâm Âzam, 26. cüzün kalan

³¹ Halil Hacımüftüoğlu, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 31.

³² Werner Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* kitabının yazarıdır. 14 Aralık 1942 (82 yaşında), Zürih, İsviçre doğdu. Çeviribilim, çeviri eşdeğerliliğini çalışan önemli kişilerdendir.

³³ Halil Hacı Müftüoğlu, *Kur'an tercümelerinde yöntem sorunu*, 31.

³⁴ Hacımüftüoğlu, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, 31.

³⁵ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, Giriş 44.

çevirisini hapisteyken tamamlamış, ilk cüzünden 25. cüze kadar sadece Urduçadan Bengalce'ye çevirmiş ve son beş cüzün her sûresinin başında Tefhîmü'l-Kur'ân tefsirini özetlemiştir. Mevdûdî'nin çevirisinde okuyucuya zor geleceğini düşündüğü yerde Gulâm Âzam kendisi not düşmüş ya da açıklamalar yapmıştır.

Tefhîmü'l-Kur'ân'ın son cüzünde herhangi bir sûre veya âyette Mevdûdî'nin tefsirinin bulunmadığı konularda, Gulâm Âzam açıklamalarda bulunmuş ve “bu müfessirin görüşü değil, mütercimnin görüşüdür” diye belirtmiştir. Örneğin Mevdûdî, Fâtiha sûresinde çok kısa bir açıklama yapmış ve Gulâm Âzam orada açıklamalar yapıp “Bu müfessirin görüşü değil, benim görüşümdür.” diye detaylandırmıştır. Ayrıca Bengalcede en yaygın kullanılan Arapça, İngilizce ve Farsça kelimeleri, insanların kolayca anlayabilmeleri için tercüme etmeden olduğu gibi bırakırken bazı kelimeleri daha kolay anlaşılmasını sağlamak adına açıklamıştır. Çünkü kendisine göre dilin önemli amacı anlamak ve anlatmaktır. Gulâm Âzam, kendi çevirisinin amacı olarak, okuma yazması az olsa da Bengalce alfabeyi iyi bilenler için en basit dile çevirmeye çalıştığını beyan etmiştir.³⁶

8.2. Çevirisi Üzerinde Bazı Değerlendirmeler

Gulâm Âzam, dinî gelenekten gelen bir ailenin ferdi olarak Kur'ân'ı çocukluktan beri okuma fırsatı bulmuştur. Babası ve büyük babasını büyük âlim olarak tanımış olmakla birlikte kendisi de Arapça öğrenmiştir. Anadili Bengalce dışında iyi derecede Urduca, Farsça, Hintçe, İngilizce ve Arapça bilmektedir. 1954'te Bangladeş'in İslâmi siyasî partisi Cemâat-i İslâmî'de görev aldıktan sonra Kur'ân'ı daha kapsamlı bir şekilde okuma, anlama ve anlatma fırsatı bulmuştur. Kur'ân'ı kendisi anladığı kadar diğerlerinin de anlamasını sağlamak için anlamayı kolaylaştıracak teknikleri anlatarak “Kur'ân'ı Anlamak Kolay” adlı bir kitapçık yazmıştır.

Hint alt kıtasındaki diğer ülkelerde olduğu gibi Bangladeş'te de Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı çok meşhurdur. *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ın edebi সাধু (shadhu)³⁷ ve sözlü চলিত (cholito)³⁸ iki lehçede çevirisi vardır. Gulâm Âzam genel halkı ve kendi teşkilatındaki orta eğitim seviyeli insanları hedef alarak biraz daha kolay şekilde çevirmeye karar vermişti. Diğer çevirmenlerden bazıları da Kur'ân'ı çevirmiş ancak Gulâm Âzam, Mevdûdî'nin çevirisi ışığında Kur'ân'ı hayata tatbik etmek gerektiğine vurgu yaparak

³⁶ Âzam, *Jibone Ja Dekhlam*, 1/15.

³⁷ Bangal edebi dilin eski tarzı shadhu adlı geçmektedir.

³⁸ Bangal edebi dilin yeni tarzı, en çok konuşma dilinde kullanılıyordu, şimdi hem yazı hemde konuşma iki tarafta kullanılan dili cholito adlı geçmektedir.

konuları ele almıştır. Kur'ân sadece bir kitap değil, insan hayatının bütün aşamaları dizayn edecek yolları göstermek için bir yol rehberidir. Çeviri dışında dipnotlara da bu durum yansıtılmaktadır.³⁹

Mevdûdî kendi çevirisinde bazı yerlerde uzun not koymamıştır ancak Gulâm Âzam Fâtiha sresinin çevirisinde uzun bir not eklemiştir. Fâtiha sresinde Mevdûdî'nin sre adlandırma, sebebi nüzul ile birlikte Gulâm Âzam nüzul ortamı, Fâtiha sresinin fazileti ve önemi başlıklı bir yazı da eklemiştir.⁴⁰

Âyetlerin evirisinde Bengalce meşhur olan Arapça ya da Farsça kelimelerin yanında tırnak içinde Bengalce açıklayıcı mânalar konulmuştu. Örneğin Bakara sresinin 2/11. âyetinde "Onlara: "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" dendiği zaman, "Hayır! Biz ancak ıslah edicileriz" derler."⁴¹ Bozgunculuk kelimesinin Bengalce manası âyette olan فساد⁴² "Fesat" kelimesi ile çevriliyor. Bu fesat kelimesinin Bengalce olan "বিসংখলা" 'biskingkhola' "bozgunculuk" kelimesini tırnak içine alarak genel okuyuculara kolaylık sağladığı söylenebilir.⁴³

Bakara sresinin 2/16. âyetinde şöyle buyurulmaktadır: "Doğru yola karşılık sapıklığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticâretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır."⁴⁴ Âyette geçen "sapıklığı" ifade eden "الضلالة" kelimesi, Bengalce evirilerde Farsça bir kelime olan gumrah গেমরাহ⁴⁵ "yanlış yola saptırılmış" kelimesiyle çevriliyor. Ancak Gulâm Âzam গেমরাহ "gumrah" kelimesinin yanında tırnak içinde Bengalcedeki পথভ্রষ্টতা (potovroshtoa) kelimesini ekleyerek daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

Âl-i İmrân sresinin 3/12. âyetinde "قل للذين كفروا ستغلبون وتحشرون الى جهنم (Resulüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlp olacaksınız ve cehenneme srkleneceksiniz." Gulâm Âzam "kâfir" kelimesinin tercümesinde daha kolay bir yol izlemiştir. Kâfir kelimesi Bengalcede yaygın olduğu için diğer çevirmenler "kâfir" olarak çevirmişlerdir ancak Gulâm Azam daha kolay bir eviri olarak onu "senin davetini kabul etmekte inkâr edenler" diye çevirmiştir. Böyle bir eviri ile 'kafir' kelimesinin manasını da açıklamıştır.

Aynı srenin 3/13. Âyetinde "قد كان لكم اية في فئتين التقتا" kısmını 'Karşı karşıya gelen şu iki grubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır" diye çevrilen mealler vardır. Ancak Gulâm Âzam'ın çevirisinde

³⁹ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, 1/ 7.

⁴⁰ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, 1/ 7.

⁴¹ el-Bakara 2/11.

⁴² Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, 1/16.

⁴³ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*,1/ 16.

⁴⁴ el-Bakara, 2/16.

⁴⁵ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, 1/ 17.

(তোমাদের জন্য সেই দুই দলের মধ্যে একটি নিদর্শন ছিল, যারা (বদরে) একে আপনার সাথে লড়াই করেছিল।) parantez içindeki 'Bedir'de'⁴⁶ kelimesi eklendiği için okuyuculara ayeti ve olayını anlamada kolaylık sağlanmıştır.

“Andolsun ki Kur’an’ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”⁴⁷ ve “Kur’an’ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”⁴⁸ ayetlerine bakıldığında Allah insanlara Allah’ın ayetleri hakkında düşünmeye davet ettiği görölmektedir. Ancak bir konuyu sağlam düşünöbilmek için manasını iyice kavramak gereklidir. Onun için ayetin mealinin kim daha kolay bir şekilde çevirdiyse insanlara Allah’ın ayetlerini düşünmeye imkân sağlamış olmaktadır. Bu konuda Gulâm Azam’ın diğör Kur’an faaliyetleri ile birlikte Kur’an çevirisinde sağladığı kolaylıklarla büyük bir faaliyet yapmış olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bangladeş’e İslâm’ın gelişi ve Kur’ân eğitiminin genişlemesi, İslâm’ın ilk günlerinden başlayarak günümüze kadar devam etmektedir. Arap tüccarlar, Bangladeş’in Chittagong limanı ve Hindistan’ın çeşitli deniz limanları üzerinden ticaret amaçlı seyahat etmişlerdir. İslâm’ın ilk yüzyılında, Bangladeş’e İslâm, Arap tüccarlar ve çeşitli rivayetlere göre, Chittagong limanından Hindistan’a ve oradan da Çin’e kadar seyahat eden sahabiler (*Ebû Vakkas Malik b. Vahib, Kays b. Huzeyme, Urve b. Üsâse, ve Ebû Kays b. Hâris* (ra.)) aracılığıyla geldiği Bengal İslâm tarihinden bilinmektedir. Bundan sonra da Arap Da’iler İslâm’ı yaymak amacıyla gelmiş olsa da İslâm 1203 yılında İhtiyaruddin Muhammad Bakhtiar Khilji tarafından Bengal’in fethi ile Bengal bölgesinde muzaffer bir güç haline gelmiştir. O zamandan 1757 yılına kadar Hint Müslüman saltanatının altında kalarak bölgeyi Müslümanlar yönetmekte olup Kur’ân’ın öğretilerini de yüzyıllar boyunca devam ettirmişlerdir. Bengal’in Müslüman egemenliğinin 1757’de İngilizlerin eline geçmesinden sonra Müslümanlar, 15 Ağustos 1947’de İngiliz egemenliğinin çöküşüne kadar çeşitli baskı ve işkencelerle geçirmişlerdir. O dönemde çeşitli hareketler ve mücadeleler Müslümanlara devrimci bir ruh kazandırmıştır. Böylece binlerce âlim, vâiz, mücâhit, siyasî şahsiyet ve araştırmacılar çeşitli zamanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Gulâm Âzam, Bangladeş tarihindeki bu ender kişiliklerden biridir. Ülkenin sıkıntılı döneminde denk gelmiş ve ülke adına çeşitli roller üstlenmiştir. Kur’ân çalışmalarının yanı sıra ülkenin çeşitli sorunlarının çözümünde de önemli katkıda bulunmuştur. Gulâm Âzam’ın 1952’de Bangladeş’in ulusal

⁴⁶ Âzam, *Sohoj Banglai Al Kuraner Onubad*, 1101.

⁴⁷ el-Kamer, 50/22.

⁴⁸ el-Muhammed 47/ 24.

dil hareketindeki rolü önemlidir. O zamanki Dhaka Üniversitesi öğrenci konseyinin seçilmiş genel sekreter olarak görev üstlenirken "Ana Dil Hareketinin" (1952) diğerleriyle birlikte, o zamandaki ülke yöneticiler tarafından dayatılan, Bengal bölgesi için yabancı dili olan 'Urducayı' reddedip kendi ana dili 'Bengalceyi' Bengal devlet dili olarak kurmasında öncülük etmiştir.

Bangladeş hem devlet tarafından yönetilen medreseler hem de bağımsız olan Kavmî medreselerle birlikte büyük bir âlim topluluğa sahiptir. Bu iki ekol her zaman birbirinden uzak kalmıştır. Âlim toplumunun birliği olmadan İslâmî hareketin siyasî arenada başarıya ulaşması zor olduğundan, Gulâm Âzam hayatı boyunca âlim toplumunun birliğini sağlamaya çalışmıştır. Toplumda huzur ve barışçıl siyasî çabalarının yanı sıra yazdığı kitaplar da toplumdaki insanların İslam'a yönelik düşüncelerini düzenlemede büyük rol oynamıştır. Yazdığı yüzün üzerinde eserler, İslâm literatürünü zenginleştirmiştir. Çok iyi derecede Bengalce, Urduca, İngilizce ve Arapça bilen Gulâm Azam Mevdudî'nin çevirdiği Kur'an-ı kerimin Urduca çevirisinden kolay Bengalceye çevirdiği için hem alimler hem de genel eğitim seviyesinden gelen insanlar arasında geniş kabul görmüştür.

Gulâm Âzam hayatı boyunca Kur'ân ile ilgilenen bir kişi olarak Kur'ân'ı yaymak için büyük bir çaba içerisindeydi. Kur'ân'ı anlamak ve anlatmak için kendi partisinin teşkilattaki her kademesinde başlanan haftalık ve aylık Kur'ân'ı talim programları, ders-ı Kur'ân, ders-ı hadis ve tefsir programları hala devam etmektedir. Binlerce insan Gulâm Âzam'ın bu programlara katılıp Kur'ân ve hadis kitaplarını okuma, anlama fırsatı bulmuştur. Tabi Gulâm Âzam'ın çeviri ve çabalarını zikrederken diğer taraftan Bangladeş'teki âlimlerin bir kısmı Gulâm Âzam'ın bu çabalarını siyasî propaganda olarak algılamıştır. Gulâm Âzam'ın çabaları hem medresedeki âlimlere hem de genel halka yöneliktir. Bu iki ekolün harcadığı çabalarıyla Bangladeş halkı Kur'ân'ı anlamak, anlatmak ve hayata geçirmeye gayret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdul Hay, Muhammed- Syed, Ali Ahsan. *Bangla Shahitter İtibritto*. Dhaka: Ahmad Publishing house, 2010.
- Ahmad, Nazir. *Bangladeshe İslamer Agomon*. Dhaka: Bangladesh İslamic Center, 2013.
- Âzam, Gulâm. *Jibone Ja Dekhlam*. Dhaka: Kamiyab Prokashoni, 2014.
- Âzam, Gulâm. *Polaşi theke Bangladeş*. Dhaka: Cemâat-i İslâm Prokashoni.
- Âzam, Gulâm. *Sohoj Banglai Kuraner Onubad*. Dhaka: Kamiyab Prokashoni, 2006.
- Âzam, Gulâm. *Sohoj Banglai Kuraner Onubad*. Dhaka: Kamiyab Prokashoni, 2011,
- Hacımuftüoğlu, Halil. *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Haleem, M. A. S. Abdel. *The Qur'an: A New Translation*. New York: Oxford World's Classics, Oxford University Press, 2005.
- Han, Muhammed Akram. *Moslem Bongger Şamajik İtihaş*. Dhaka: 2002.
- Kamaruzzaman, Muhammad. *Oddapok Gulâm Âzam'er Songrami Jibon*. Dhaka: Al-Falah Printing Press, 1989.
- Khan, Abbas Ali. *Bengal Müslümanların tarihi*. Dhaka: Bangladesh İslâmîc Centre, 2011.
- Mevdûdî, Abu'l-Ala. *Tefhimul Kur'ân (Bengalce Tercümesi)*. Dhaka: Adhunik Prokaşoni, 2012.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Kur'âner Mormokotha*. Dhaka: Şhotabdi Prokashoni, 2014.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimul Kur'ân*. çev. Abdul Mannan Talib Dhaka: Adhonik Yayınevi, 2014.
- Nurujjaman, Mohammada. *Prof. Gulâm Âzam: A Profile of Struggle in the Cause of Allah*. Michigan: Tayeb Al-Zaman, 1992.
- Rahman, Mohammad Mozibur. *Bangla Vaşay Kur'ân Çorça (Bengalce'de Kur'ân Çalışmaları)*. Dhaka: İslâmîc Foundation Bangladeş, 1986.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2012.
- Şafi, Muhammad. *Tefsir-i Ma'refü'l Kur'ân (Bengalce Tercümesi)*. çev. Mohi Uddin Han. Dhaka: İslâmîc Foundation Bangladeş, 1992.
- Taberi, İbn Cerîr. *Tefsir-i Taberi Bengalce Tercümesi*. Dhaka: Islamic Foundation Bangladeş, 1993.
- Talib, Abdul Mannan. *Bangladeşte İslâm*. Dhaka: İslâm Vakfı Yayınları, 2000.